

Article Information

Article Type: Research Article

This article was checked by iThenticate.

Doi Number: <http://dx.doi.org/10.17121/ressjournal>.

**A CONSIDERATION ON ARABIC WORDS AND PHRASES
HIGHLIGHTED IN DEUTERONOMY/BINARY FORMAT
-EXAMPLE OF ED-DURRATU'L-FAHIRA-¹**

**TESNİYE/İKİL FORMATINDA VURGULANAN ARAPÇA SÖZCÜK
VE DEYİMLERE DAİR BİR MÜLAHAZA
-ED-DURRETU'L-FÂHİRA ÖRNEĞİ-**

Hacı ÇİÇEK²

Abstract

Arabic is one of the languages that have been cared and served by many societies with different ethnic origins since pre-Islamic centuries. In fact, it can be said that those who serve Arabic language and literature, Arabic language and eloquence, are mostly non-Arab. In this respect, Arabic is more fortunate than other languages. What gives Arabic this chance is that the language of the Holy Quran is Arabic. It can also be added that Arabic, thanks to the Qur'an, has ceased to be a local language and gained a universal dimension. After Islam dominated the Hejaz peninsula, many studies on Arabic language and literature began. So much so that the grammar of Arabic was given a certain methodology. Works on vocabulary (consumables / morphology) and sentence knowledge (nahiv / syntax) were signed. Words and phrases were brought together according to the patterns and viziers. Some words and idioms were compiled in plural, some in binary, some in afalü. One of those who did this was Abu Abdullah Hamza b. Hasan al-İsfahani. He has recorded words and phrases in ed-Durretu'l-Fâhira fi'l-Emsâli's-Sâira. In this study, some words and idioms in binary form will be discussed and their analysis and analysis will be done.

Key Words: Arabic, Morfoloji, Syntax, Hamza el-İsfahâni, ed-Durratu'l-Fahira.

Özet

Arapça, İslâm öncesi asırlardan beri etnik kökeni farklı birçok toplum tarafından önemsenen, hizmet edilen ve halen bu süreci yoğun yaşayan dillerden biridir. Hatta Arap dili ve edebiyatı, Arap dili ve belagatine hizmet edenlerin, daha çok, Arap olmayanların olduğu söylenebilir. Arapça, bu yönüyle diğer dillerden daha şanslıdır demek mümkündür. Arapçaya bu şansı

¹ Bu çalışmada Ebû Abdullâh Hamza b. Hasan el-İsfahânî'nin (ed-Durretu'l-Fâhira fi'l-Emsâli's-Sâira, thk. Abdülmecîd Katâmiş, Dâru'l-Ma'arif, Kâhire, ts.) adlı eser esas alınmış; 26-27 Ağustos 2019, Gölbaşı-Adıyaman Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresi'nde yapılan sunum gözden geçirilerek genişletilmiştir.

² Dr. Öğretim Üyesi, Adıyaman Ünv. Eğt. Fak, Arap Dili Eğitimi Bölümü. e-mail: hcicek02@hotmail.com. orcid.org/0000-0003-4735-6349

kazandıran ise Kur'an-ı Kerim'in dilinin Arapça olmasıdır. Arapçanın, Kur'an sayesinde lokal bir dil olmaktan kurtulup evrensel bir boyut kazandığı da eklenebilir. İslâm, Hicaz yarımadasına egemen olduktan sonra Arap dili ve edebiyatına dair birçok çalışma yapılmaya başlandı. Öyle ki Arapçanın grameri belli bir metodolojiye kavuşturuldu. Kelime bilgisi (sarf/morfoloji) ve cümle bilgisi (nahiv/sentaks) ilim dalları hakkında eserlere imza atıldı. Sözcük ve deyimler, kalıp ve vezinlerine göre bir araya getirildi. Bazı sözcük ve deyimler çoğul, bazıları ikil, bazıları da efalü vezninde derlendi. Bunu yapanlardan birisi de Ebû Abdullâh Hamza b. Hasan el-İsfahânî'dir. O, sözcük ve deyimleri ed-Durretu'l-Fâhira fi'l-Emsâli's-Sâira adlı eserinde kayıt altına almıştır. Bu çalışmada eserde ikil kalıbında geçen bazı sözcük ve deyimler ele alınacak, onların analiz ve tahlilleri yapılacaktır.

Anahtar kelimeler: Arapça, Sarf, Nahiv, Hamza el-İsfahânî, ed-Durretu'l-Fâhira.

GİRİŞ

Arapça için “Kendisine katkı verilmesi bağlamında dünyanın en şanslı dilidir”, derirse mübalağa yapılmış olmaz. Arapçanın, bu şans ve avantajını, Kur'an sayesinde kazandığını da eklememiz yerinde olacaktır. Çünkü Arapça, Müslüman toplumların kitabı olan Kur'an'ın dilidir. Bu itibarla Müslüman etnik grupların tümü, imkânları oranında Arap dili ve edebiyatına katkıda bulunmaya gayret etmişlerdir. Hatta söz konusu hizmetlerini ibadet aşkıyla icra etmişlerdir.

Mekke'de İslâm'ın doğuşundan sonra Arap dili ve edebiyatı, belagat ve fesahatine dair çalışmalar oldukça ivme kazanmıştır. Gerek Arap gerekse Arap olmayan bütün Müslüman çevreler, neredeyse Arap dili ve edebiyatına katkıda bulunma yarışına girmişlerdir.³ Hatta Arap dili ve edebiyatına en çok emeği geçenlerin, Arap olmayanların olduğunu söylemek mümkündür. Mesela *el-Kitâb* adlı eserin sahibi Sîbeveyhi (ö.194/809), Rum asıllı İbn Cinnî (ö.395/1005) ve Ebu'l-Kâsım Mahmûd ez-Zemahşerî (ö.538/1143) onlardan bazılarıdır. Onlardan her biri, Arap dili ve edebiyatına farklı boyutlarda katkıda bulunmuş, kendi alanlarında eserler vermişlerdir.

Biz, bu çalışmamızda Ebû Abdullah Hamza b. Hasan el-İsfahânî'nin (ö.360/971) *ed-Durretu'l-Fâhira fi'l-Emsâli's-Sâira*⁴ adlı eserinde tesniye formatında söz konusu ettiği bazı deyimleri ele alacağız. Dikkat edildiğinde tesniye kalıbında oluşturulan sözcükler, aynı zamanda kafiyeli nazım diye bilinen “seca” sanatının en güzel örnekleri arasında yer almıştır.⁵ Öncelikle tesniye/müsenna/ikil sözcüğünün ne anlama geldiğine açıklık getirmeye çalışalım.

1. Tesniye/Müsenna/İkil Nedir

Aslı Arapça olan bu kelimenin sözlükteki anlamı “iki kısım veya iki parçadan oluşan, ikili, iki katlı” anlamındaki müsenna kelimesi terim olarak “düz istifli veya girift, çift ve karşılıklı şekilde yazılmış yazı, aynalı yazı” demektir.⁶ Matematiksel bağlamda iki şeyi

³ Örnek olarak bkz. Mehmet Yolcu, İbn en-Nedîm ve el-Fihrist'inin İslam Kültür Tarihindeki Yeri (İslam Kültür Tarihinin Zamansal Haritası), *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (Malatya : 2013), 4/1: 111-154; Mehmet Yolcu, Ragıb el-İsfahani ve el-Mufredat fi Garibi'l-Kur'an'ı, *Hikmet Yurdu*, (2008), cilt: I, sayı: 1, 109-147.

⁴ Ebû Abdullâh Hamza b. Hasan el-İsfahânî'nin biyografisi ve *ed-Durretu'l-Fâhira fi'l-Emsâli's-Sâira* adlı eseri hakkında geniş bilgi için bkz. Hacı Çiçek-Osman Kaya, “Efalü” Vezninde Vurgulanmış Bazı Mesellerin Analitik Kritiği -Hamza el-İsfahânî ve ed-Durretu'l-Fâhira Örneği-, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl:24, Sayı: 41, (Haziran 2019), 151-173.

⁵ Bkz. Ayşe Tokay, *Nahvin Doğuşu* (Ankara : Gece Kitaplığı, 2020), 48.

⁶ Bkz. Ali Alparslan, “Müsenna”, Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/87-88.

gösteren bir kelime olup “ikişer” anlamına gelmektedir.⁷ Bu kelime, aynı zamanda bir şeyi ikişer ikişer şekilde sayma olarak zihinlerde yer edinmiştir.⁸

Kur’ân’da bu kelimenin çoğulu “*mesânî*” şeklinde gelmiştir.⁹ Hatta namazların her rekâtında okunduğundan, hadislere¹⁰ ve bazı rivayetlere göre ise iki kez nazil olduğundan Fatiha suresine “*sebu’l-mesanî*” denmiştir.¹¹

Biz, tesniye kelimesinden hareket ederek, el-İsfahani’nin *ed-Durretu’l-Fâhira fi’l-Emsâli’s-Sâira* adlı eserinde geçen bazı meselleri alfabetik irdelemeye çalışacağız.

2.ed-Durretu’l-Fâhira’da Tesniye/İkil Formatında Geçen Sözcük ve Deyimlerden Bazı Örnekler

2.1.Asrân/ العَصْرَانِ

Sözlük anlamı bağlamında “gece-gündüz” manasına gelen bu kelimeye “*el-asrân*” yani “*iki ikindî*” de denmiştir. Aynı şekilde zaman bağlamında kendilerini sürekli yeniledikleri için, yani gençleştikleri için gece ve gündüze “*feteyân/iki genç*” de denmiştir.¹² Hasan Basrî bu zaman dilimini, “*öğlenin zevalinden sonra güneşin batışına kadar*” şeklinde tanımlarken; Katade ise onu “*gündüzün son demleri*” şeklinde tanımlamıştır.¹³

2.2.Cedidân/ الجَدِيدَانِ

Aslı, sözlükte “*yenî*” anlamına gelen bu kelime de “*gece-gündüz*” manasına gelmektedir. Çünkü gece ve gündüz, yaratılışlarından kıyamete değin habire yenilenip durmaktadır.

Şair, gece-gündüz (*el-cedidan*) mefhumunu şu şekilde tanımlamıştır:

الْخَيْرُ وَالشَّرُّ مَفْرُوتَانِ فِي قَرْنٍ ... بِكُلِّ ذَلِكَ يَأْتِيكَ الْجَدِيدَانِ

“Hayr ve şer, aynı zaman dilimine bağlıdır.

Onları sana getiren ise gece ve gündüzlerdir.”¹⁴

Zamanla “*el-cedidân*” kelimesi, yemin etme noktasında bir sözcük haline gelmiştir. Kimi Araplar, bir konuda kararlılıklarını vurgulayacaklarında “*gece-gündüz, dönüp dolaştıkları sürece bu işi yapmayacağım*” deme gereğini duymuşlardır.¹⁵

⁷ Nisa, 4/3; Sebe, 34/46; Fatır, 35/1.

⁸ Ebü Fadl Cemâluddin Muhammed İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab* (Beyrut : Dâru Sâdır, 1414), 2/124; Mecduddin Muhammed b. Yakup Firûzâbâdî, *el-Kamusu’l-Muhit* (Beyrut: 2005, s. 484; Muhammed Murtazâ ez-Zebidî, *Tâcu’l-Arûs min Cevâhiri’l-Kâmûs* (Kahire: Dâru’l-Hidâye, ts), 10/465.

⁹ Hicr, 15/87.

¹⁰ Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *Sâhihu’l-Buhârî* (İstanbul : el-Mektebetu’l-İslâmî, 1979), “Tefsir”,1.

¹¹ Ebü Muhammed el-Hüseyin b. Mesud el-Ferra el-Bağavî, *Mealimu’t-Tenzil* (Beyrut: Dâru İhya Turasi’l-Arabî, 1420), 1/61; Ebu’l-Kasım Mahmud ez-Zemahşerî, *el-Keşşaf an Hakaiki’t-Tenzil ve Uyuni’l-Ekavil* (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-Arabî, 1407), 2/587; Muhammed b. Ahmed el-Kurtûbî, *el-Câmi’u li Ahkâmi’l-Kur’ân* (Kahire: Dâru’l-Kutubi’l-Misriyye, 1964), 1/93, 108, 112, 115; Şihabuddin Mahmud Alusî, *Ruhu’l-Meani fi Tefsiri’l-Kur’ani’l-Azim ve’s-Sebi’l-Mesani* (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye,1415), 1/35; Ahmed b. Mustafâ el-Merâğî, *Tefsiru’l-Merâğî* (Kahire: Mektebetu ve Matba’atu Mustafâ el-Babî el-Halebî, 1946), 1/23; 4/44.

¹² Bkz. Firûzâbâdî, *el-Kamusu’l-Muhit*, 1702.

¹³ Ebü Muhammed Abdullah b. Muslim İbn Kuteybe, *Edebu’l-Kâtib/Kuttâb* (Beyrut : Muessesetu’r-Risale, ts.), 1/42; Ebü Hilâl el-Hasan b. Abdillâh b. Sehl el-Askerî, *Cemheretu’l-Emsâl* (Beyrut: Dâru’l-Fikr, Beyrût, ts.), 2/281; Ebü İshâk İbrâhîm b. Ali el-Hasrî el-Kayravânî, *Zehru’l-Adâb ve Semeru’l-Elbâb* (Beyrut: Dâru’l-Ciyl, ts.), 1/70; Ebü Ali el-Hasen b. Reşîk el-Kayrevânî, *el-Umde fi Mehâsinü’s-Şi’r ve Adâbi*, (Beyrut: Dâru’l-Ciyl, 1981), 18/404.

¹⁴ Askerî, *Cemheretu’l-Emsâl*, 1/543; Rağîb el-İsfahani, *el-Mufredât* (Dımaşk: Dâru’l-Kalem, 1412), 188.

¹⁵ Muhammed b. et-Tayyib b. Muhammed Bakillânî, *el-İntisâr li’l-Kur’an* (Beyrut : Dâru İbn Hazm, 2001), 2/586-587; Ebü Muhammed Abdullah b. Muslim İbn Kuteybe, *Uyûnu’l-Ahbâr* (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrût, 1418, 2/276; Ebü Ömer Şihâbuddin Ahmed b. Muhammed İbn Abdi Rabbihi, *el-İkdu’l-Ferîd*, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1404), 4/192; Bahâuddin Muhammed b. Huseyn b. Abdussamed el-Âmilî, *el-Keşkûl* (Beyrut:Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1998), 2/35.

Gece ve gündüzün “*el-cedidân*” diye adlandırılmasının başka bir nedeni ise onların yazın ve kışın, kısalıkta ve uzunlukta yenilenmeleridir. Malum olduğu üzere gündüzler kışın kısa, yazın uzun; geceler ise kışın uzun, yazın kısa olur.¹⁶

Gündüz ve gecelerin eskimemesinden, sürekli kendilerini yenilemelerinden dolayı “*el-cedidan*” diye tesmiye edildiğini söyleyenler de vardır.¹⁷

2.3.Ebredân/ الأبردان

Tesniye formatında gelen bu sözcük, ılık ve soğuk olmaları dolayısıyla “sabah ve akşam” demektir.¹⁸ Aynı sözcük, sabah ve akşam zamanında meydana gelen “gölge” anlamına da gelmektedir.¹⁹

2.4.Ebyedân/ الأبيضان

Arap dili ve edebiyatı bağlamında anlamca en geniş kapsama sahip sözcüklerden biri de “*ebyedân*” sözcüğüdür. Arap aşiret ve oymaklarının her birisi, kendi kültür ve hayat tarzlarıyla ilintili olarak bu sözcüğe farklı birçok anlam yüklemiştir. Onlar; su ve buğday, yağ ve süt²⁰; ekmek ve su²¹; süt ve su²²; şarap²³; et ve içki²⁴ ile güneş ve ay objeleridir.²⁵

Görüldüğü üzere “*ebyedân*” sözcüğünün anlamı, çok farklı nesne ve objelere yüklenmiştir.

2.5.Ehderân/ الأخصران

Bu kelimenin dar kapsamda kullanıldığını söylemek mümkündür. Bazılarına göre “*deniz ve gece*”²⁶ bazılarına göre ise “*ekin ve ağaç*”²⁷ anlamlarına gelmektedir.

2.6.Ehmerân/ الأخمران

Arap edebiyatında birçok anlam yüklenen kelimeler arasında yer alan “*ehmerân*” kelimesi, “*iki kırmızı*” manasına gelmektedir. Kırmızı, neredeyse bütün milletlerin kültür ve edebiyatında ana renkler arasında bulunduğundan, tarihî süreç içinde Araplar da bu kelimeye farklı anlamlar vermiştir. Arapların bu kelimeye yüklediği anlamlar, şu şekilde tasnif edilebilir:

Örneğin Leys (ö.175/791), *ehmerân*'ı *أَهْلَكَ النِّسَاءَ الْأَخْمَرَانُ، الدَّهَبُ وَالزَّرْعَفْرَانُ* “*Kadınları iki faktör helak etmiştir: Altın ve zafere*”²⁸ şeklinde nitelerken, Ebû Ubeyde (ö.209/824-828) onu

¹⁶ Ebu'l-Hasan Ali b. İsmâil b. Sîde Mursî, *el-Muhassas* (Beyrut : Dâru İhyâ et-Turâsi'l-Arabî, 1996), 2/397.

¹⁷ Ahmed Muhtâr Abdulhamîd Ömer, *Mu'cemu'l-Lugati'l-Arabiyye el-Mu'âsıra* (Beyrut : Alemu'l-Kutub, 2008), 1/349.

¹⁸ Ebu'l-Bekâ Muhibbuddîn Abdullah b. el-Huseyin b. Abdullâh Ukberî, *Şerhu Divan el-Mutenebbî* (Beyrut : Dâru'l-Marife, ts.), 2/354 ; Abdülkadir b. Ömer Bağdâdî, *Hizânetu'l-Edeb ve Lubbu Lisâni'l-Arâb* (Kahire : Mektebetu'l-Hâncî, 1991), 1/33.

¹⁹ Ebû Muhammed Abdullah b. Muslim İbn Kuteybe, *eş-Şî'ru ve's-Şu'arâ* (Kahire : Dâru'l-Hadis, 1423), 494.

²⁰ Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. Ezher el-Herevî, *Tehzibu'l-Luğa*, (Beyrut : Dâru İhyai't-Turâsi'l-Arabî, 2001), 12/61; Mursî, *el-Muhassas*, 2/443.

²¹ Mursî, *el-Muhassas*, 2/149.

²² İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 4/208.

²³ Ezherî, *Tehzibu'l-Luğa*, 12/61.

²⁴ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 4/208.

²⁵ Ahmed Rızâ, *Mu'cemu Metni'l-Luğa* (Beyrut : Dâru Mektebeti'l-Hayât, 1958), 1/371.

²⁶ Ahmed Muhtâr Abdulhamîd Ömer, *Mu'cemu'l-Lugati'l-Arabiyye el-Mu'âsıra*, 1/656.

²⁷ Seleme b. Muslim el-Avtebî Suhârî, *Kitabu'l-İbane fi'l-Lugati'l-Arabiyye* (Maskat/Umman : Vizaretu't-Turâs el-Kavmî ve's-Sakafe, 1999), 2/41.

²⁸ Bu bitki, ülkemizde safran diye bilinir. Zafere (*crocus sativus*) kelimesi, en güvenilir görüşe göre kökeni bağlamında Arapça bir kelime değildir ve süsengiller ailesindedir, çok güzel bir kokusu ve sarı bir rengi/boyası vardır. Aslanın da rengi sarı olduğundan Arapçada aslanın bir ismi de “*muzaferân*”dır. Bu kelime, birçok Avrupa ülkesi diline girmiştir. İnsanın cilt rengini güzelleştirmesi ve ona canlılık kazandırması ; bağırsakları ve vücut organlarını güçlendirmesi ; cinsel dürtüyü harekete geçirmesi ; gözlerin akıntılarını engel olup ferini artırması ; tümörlerin giderilmesine katkıda bulunması ; dalak şişmesini önlemesi, makat ve rahim ağrılarını hafifletmesi ; ciltteki mantarları gidermesi ; idrarın kolaylıkla dışarı atılması ve yemeğin sindirilmesi gibi

“şarap ve et” diye tavsif etmiştir. Altın ve zaferan ikilisinin, kadınları perişan etmesindeki ana neden, altının her dönemde insanlar arasında kıymetli olması, süslenmenin başat objesi olması; zaferanın da çok güzel kokmasıdır. Şimîr ise İbnu’l-Arabî’nin (ö.543/1148) aynı kelimeyi şarabın özü olan “*nebîz ve et*” diye yorumladığını söylemiştir.²⁹

Cevherî ise (ö.396/1005) aynı şekilde ehmerân’ı “*et ve içki*” şeklinde anlamlandırmış ama onların, erkeklerin felaketine yol açtığını söylemiştir.³⁰ Arap edebiyatında şiddetli ve çekilmez bir durum hakkında “*kırmızı ölüm*” deyimini kullanılmıştır.³¹

Bir hadiste Hz. Peygamber, kendisine “*kırmızı ve beyaz*” şeklinde iki hazinenin verildiğini haber vermiştir.³² Buradaki kırmızıdan kasıt altın; beyazdan kasıt ise gümüşdür. Nitekim Allah, Rum hazinelerini ganimet olarak Hz. Peygambere vermiştir.³³

“Ehmerân” hakkında yukarıda verdiğimiz bilgilere şu notu da eklememiz mümkündür: “Ehmerân” kelimesi, Arap edebiyatında kimi yerde “*altın-gümüş*”, kimi yerde “*altın-zaferan*”, kimi yerde “*ekmek-et*”, kimi yerde ise “*et-şarap*” şeklinde anılmıştır.³⁴

2.7.Ekremân/ الأكرمَان

Daha cömert-çok cömert; daha değerli-çok değerli anlamlarına gelen bu kelimenin, Arap edebiyatında farklı formlarda nitelendirildiğini söylemek mümkündür. Bu kelime “*ırz, namus, asalet*”, “*kalp-ciğer*”; Kâbe’deki “*Rükn ve Hacerü’l-Esved*”³⁵; görme ve duyma eyleminden kinaye “*göz ve kulak*”³⁶; “*din ve namus*”³⁷ anlamlarında kullanılmıştır. Çünkü adı geçen bütün nesnelere her biri, sosyal ve kültürel fonksiyonları noktasında değerlidir. Nitekim Arap dili ve edebiyatında öteden beri gelen “*Malını koruyan kimse, iki değerli şeyini, din ve namus korumuştur*” sözü, pek meşhurdur.³⁸

Burada “ehmerân” kelimesinin, ayrıca zalim ve gaddar Firavun ve çevresine karşı birlikte mücadele veren kardeş peygamberler Hz. Musa ve Hz. Harun hakkında da telaffuz edildiğini eklemek yarar vardır.³⁹

2.8.Esferân/ الأصفرَان

“İki sarı” anlamına gelen bu kelime de Arap edebiyatında bazı nüanslar ile adlandırılmıştır. Daha “ehmerân” başlığı altında verdiğimiz “*Kadınları iki faktör helak etmiştir: Altın ve zaferan*” sözü, esferân hakkında da kullanılmıştır. Çünkü her iki objenin rengi de sarıdır.⁴⁰

yararları vardır. Geniş bilgi için bkz. Ebû Mansûr Mevhûb b. Ahmed b. Muhammed el-Hudar el-Cevâlikî, *el-Mu’arrab min Kelâm el-A’cemî Alâ Hurûf el-Mu’cem* (Beyrut : Dâru’l-Kalem, 1990), 353; Abdurrahmân b. Ebubekir Celâluddîn es-Suyûtî, *Makâmâtü’s-Suyûtî* (Kostantiniyye: Matba’atu’l-Cevâib, 1298), 9; Firûzâbâdî, *el-Kâmûsü’l-Muhîd*, s. 400; Zebidî, *Tâcu’l-Arûs*, 11/428; Ragıp Şentürk, *Şifalı Bitkiler Ansiklopedisi* (İstanbul: Hikmet Neşriyat, 2009), 239.

²⁹ Ezherî, *Tehzibu’l-Luğa*, 5/39.

³⁰ Ebû Nasr İsmâil Ali b. Hammâd Cevherî, *es-Sihâh Tâcu’l-Luğa ve Sihâhu’l-Arabiyye* (Kahire : 1958), 2/636.

³¹ Ebû Saîd Neşvân b. Saîd b. Sa’d b. Ebî Himyer b. Ubeydillâh el-Himyerî, *Şemsu’l-Ulûm ve Devâu Kelâmî’l-Arab mine’l-Kulûm* (Beyrut : Dâru’l-Fikr el-Mu’âsır, 1999), 3/1369.

³² Ebu’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî, *el-Camiu’s-Sahîh* (İstanbul : Çağrı Yayınları, 1992), “Fiten”, 19.

³³ Zebidî, *Tâcu’l-Arûs*, 11/74.

³⁴ Ahmed Muhtâr, *Mu’cemu’l-Luğati’l-Arabiyye el-Mu’âsıra*, 1/557.

³⁵ Ahmed Muhtâr, *Mu’cemu’l-Luğati’l-Arabiyye el-Mu’âsıra*, 3/1923.

³⁶ Suhârî, *Kitabu’l-İbane fi’l-Luğati’l-Arabiyye*, 2/41.

³⁷ Ebû Osman Amr b. Bahr b. Mahbûb Câhız, *el-Buhalâ*, (Beyrut : Dâru ve Mektebetü’l-Hilâl, 1999), 249.

³⁸ Ebu’l-Ferec Abdurrahmân b. Ali İbnu’l-Cevzî, *Keşfu’l-Muşkil min Hadîsi’s-Sahihayn* (Riyâd : Dâru’l-Vatan, ts.), 3/142 ; Câhız, *el-Buhalâ*, 249 ; Ebû Muhammed Abdullah b. Muslim İbn Kuteybe, *Uyûnu’l-Ahbâr* (Beyrut : Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1418), 1/351 ; Ebu’l-Kâsım Mahmûd ez-Zemahşerî, *Rabîu’l-Ebrâr ve Nusûsu’l-Ahbâr* (Beyrut : Muessesetu’l-Alamî, 1412), V/81.

³⁹ Ahmed Muhtâr Abdulhamid Ömer, *Mu’cemu’l-Luğati’l-Arabiyye el-Mu’âsıra*, 3/1923.

⁴⁰ Ezherî, *Tehzibu’l-Luğa*, 5/39 ; İbnu’l-Cevzî, *Keşfu’l-Muşkil min Hadîsi’s-Sahihayn*, 4/7344 ; Mursî, *el-Muhassas*, 3/273 ; Cevad Ali, *el-Mufassal fi Tarihi’l-Arab Kable’l-İslâm* (Beyrut : Dâru’s-Sakî, 2001), 8/255.

Beyaz üzümde yapılan kuru üzüm de, sarı renginden dolayı “esferân” kapsamında kabul edilmiştir.⁴¹

2.9. Esğērân / الأصغرآن

“İki küçük” anlamına gelen bu kelimeye bazı manalar yüklenmiştir. O manalardan en meşhurları ise “kalp ve dil” objeleridir. Bunlar, hacimleri noktasında her ne kadar küçük iseler de insan fitratına uygun bir şekilde görevlerini icra ettiklerinde, sahibini yüceltir ve toplumun parmakla gösterdiği şahsiyetler arasına sokar.⁴²

Malum olduğu üzere insan, biyolojik bağlamda sözü edilen “iki küçük” sayesinde hayatini sürdürmektedir. Bu itibarla dil ve kalp, bir arada zikredilmiş, önemleri vurgulanmıştır, demek mümkündür.⁴³ Aslında insan, vücuttaki kalp ve dil gibi iki küçük et parçasıyla kişilik kazanmaz. Aksine iman ve amel ikilisiyle değer kazanır. İman ile amel, ona bir değer katmadıkça, kalp ile dilin hiçbir katkısı olmayacaktır.⁴⁴ Kişi, fizikî yapısı itibarıyla ne kadar gelişirse gelişsin ne kadar güçlü bir yapıya sahip olursa olsun, onun ideal bir şahsiyet olmasının ölçüsü, ancak dilini ve kalbini doğası gereğince kullanmasına bağlıdır.⁴⁵

Nitekim Hz. Peygamber, kişinin dil ve kalbine hâkim olması noktasında şu tavsiyelerde bulunmuştur: “Kim bana iki çenesi arasındaki (dili) ile iffet ve namusunu koruma sözü verirse, ben de ona cennet sözü veririm.”⁴⁶

2.10. Esvedân / الأسودآن

Bu sözcük, literal anlamda “iki siyah/kara” anlamına gelmektedir.

Kimilerine göre “gece ve gündüz”⁴⁷; kimilerine göre “su ve buğday”⁴⁸, kimilerine göre ise “şarap ve bal”⁴⁹ demektir. Bazıları da cumhurun görüşleri dışında bu kelimenin “kömür ve kül” anlamına geldiği görüşündedirler.⁵⁰ Ebû Bürde, Hz. Peygamber döneminde giysilerinin koyunun yününden veya keçinin kılından; yiyeceklerinin ise su ve hurmadan oluştuğunu söylemiştir.⁵¹

Şu hadis, iki siyahın, genelde “hurma ve su” şeklinde anlaşıldığına dair en büyük delildir. Hz. Aişe’ye “Siz, kendi döneminizde ne yerdiniz?” diye sorulduğunda şu cevabı vermiştir: “İki siyah: Hurma ve su! Ancak, Ensardan komşularımız vardı. Onlar sadakatli komşulardı. Onların sağmal hayvanları vardı. Bunlar hayvanlarının sütünden Hz. Peygambere gönderirlerdi. (O, bize de içirirdi)”⁵²

⁴¹ Ahmed Rızâ, Mu’cemu Metni’l-Luga, 3/463.

⁴² Zebidî, Tâcu’l-Arûs, 12/324 ; Ahmed b. Mustafa el-Lebâbî, el-Letâif fi’l-Luğa (Kahire : Dâru’l-Fadile, ts.), 163.

⁴³ Bkz. el-Mufaddal b. Muhammed b. Ya’lâ Dabîy, Emsâlu’l-Arab (Beyrut: Dâru’r-Râid el-Arabî, 1983), 55; Ebû Osman Amr b. Bahr b. Mahbûb Câhîz, el-Beyân ve’t-Tebyîn (Beyrut: Dâru’l-Hilâl, 2003), 1/154, 201.

⁴⁴ Ebu’l-Kâsım Mahmûd ez-Zemahşerî, Atvâku’z-Zeheb fi’l-Mevâ’iz ve’l-Hutab (Kahire : Dâru’l-Fadile, ts.), 30.

⁴⁵ Ebû Ali Nüreddîn Hasen b. Mes’ûd b. Muhammed el-Yûsî, Zehru’l-Ekem fi’l-Emsâl ve’l-Hikem (Fas : Dâru’s-Sakâfe, 1981), 1/12, 3/175 ; Abdurrahmân b. Hasan Habannake el-Meydânî, el-Belâğatu’l-Arabiyye (Dımaşk : Dâru’l-Kalem, 1996), 1/590.

⁴⁶ Buhârî, “Rikâk”, 23.

⁴⁷ Ebu Bekr Muhammed b. el-Kâsım b. Muhammed el-Enbârî, Şerhu’l-Kasaidi’s-Seb’î’t-Tivâli’l-Câhiliyyât (Kahire : Dâru’l-Ma’arif, ts.), 490.

⁴⁸ Ezherî, Tehzibu’l-Luğa, 12/293 ; İbn Manzûr, Lisânu’l-Arab, 4/376.

⁴⁹ Abdurrahmân b. Ebûbekir Celâluddîn es-Suyûtî, el-Muhâdarât ve’l-Muhâvarât (Beyrut : Dâru’l-Garb el-İslâmî, 1424), s. 278 ; Selahuddîn Halîl b. Aybek b. Abdullâh es-Safedî, A’yânu’l-Asr ve A’vânu’n-Nasr (Beyrut : Dâru’l-Fikr el-Muâsir, 1998), 4/189.

⁵⁰ Ebû Hayyân Alî b. Muhammed b. Abbâs et-Tevhîdî, el-Besâir ve’z-Zehâir (Beyrut : Dâru Sâdir, 1988), 6/192.

⁵¹ Ebu’l-Meâlî Bahâuddîn Muhammed b. Hasan İbn Hamdûn, et-Tezkiretu’l-Hamdüniyye, Beyrut : Dâru Sâdir, 1998, 8/80 ; Şihâbuddîn Ahmed b. Abdolvahhâb Nuveyrî, Nihâyetu’l-Ereb fi Funûni’l-Edeb (Kahire : Dâru’l-Kutub ve’l-Vesâiki’l-Kavmiyye, 1423), 18/280.

⁵² Buhârî, “Et’ime” 23, Rikâk 17; Muslim, “Zuhd”, 38.

Zübeyir b. Avvâm, Tekâsür suresinde geçen “*Andolsun o gün elbet ve elbet nimet(ler)den hesaba çekileceksiniz*”⁵³ ayetine dair Hz. Peygamber'e şunu sormuştur: “Ey Allah'ın Resülül! (Yeyip içtiğimiz) hurma ve su olan iki siyahtan ibaretken, hangi nimetlerden hesaba çekileceğiz?” Bunun üzerine Hz. Peygamber, şu cevabı vermiştir: “O, mutlaka olacak!”⁵⁴

Yani insanlar, az olsun çok olsun, kendi ölçülerine göre değerli ya da değersiz olsun, tükettikleri her şeyden hesaba çekileceklerdir.

2.11.Ezherân/ الأَزهَرَان

Saf, beyaz, arı duru anlamlarına gelen ve z-h-r fiil kökünden türemiş olan “*ezher*” kelimesinin müennesi/dişili “*zehra*” vezninde gelir. Örneğin Hz. Peygamberin kızı Hz. Fatma'nın lakabı, buradan gelmektedir. Arap edebiyatında ayın ilk üç gününe de “*el-leyâli's-selâs*” denir. Aynı fiil kökünden türemiş olan “*zehrevân*” kelimesi ise Kur'an'ın ikinci ve üçüncü sureleri olan Bakara ve Al-i İmrân için bir isim olmuştur.⁵⁵ Yüzü parlak erkekler için “*ezher*”, yüzü parlak bayanlar için ise “*zehra*” kelimesi kullanılır.⁵⁶

Arapçada bir bahçenin rengârenkliği, bir yeşilliğin parlaklığı ve yıldızların doğuşu gibi tabiat güzellikleri de “z-h-r” fiili ile telaffuz edilir. Hatta Arap kültüründe bir kimse, bir konudaki kararlılığı için “*Güneş ve ay doğduğu sürece, ben bu işi yapmayacağım*” sözünü söyler.⁵⁷

Bu kelimeye, tesniye/ikil formatında genellikle “*ay ve güneş*” anlamının verildiğini söyleyebiliriz.⁵⁸

2.12.Ferkedan/ الفَرْقَدَان

Ferkad; Kuzey kutbuna yakın bir yıldızdır. Yolcular, onunla yol tespiti yapar hem karada hem denizde yol alırlar. Türkçede kendisine “kutup yıldızı” denir. Onun yakınında ve hizasında kendisinden daha küçük bir yıldız vardır ki her ikisine birden “*ferkedân*” denir.⁵⁹

Bu iki yıldız, birbirinden ayrılmaz iki obje olarak kabul edildiğinden Arap dili ve edebiyatında “*Kardeş, kardeşten ayrılır ama 'ferkedan' birbirinden ayrılmaz*” sözü pek meşhur olmuştur.⁶⁰ Bu sözle, dünya durdukça her iki yıldızın birbirine yakın duracağı, birbirinden ayrılmayacağı da kastedilmiştir.⁶¹

“eş-Şi'riyyân”, “en-Nesrân”, “es-Simâkân”, “ez-Zirâ'an”, “el-Harâtân”, “el-Uzretân” tesniye sözcüklerinin hepsi, birbirine komşu ve aynı hizada bulunan yıldızlar anlamına gelmektedir.⁶²

2.13.Maşrikân/ المَشْرِقَان

Maşrikân kelimesi, ş-r-k fiil kökünden türemiş olup “parlamak, doğmak ve ışıdamak” anlamlarına gelir. Mesela şark, doğu; şarkı, doğuya ait müzik; şarkiyat, doğubilim; müsteşrik, oryantalist kelimeleri de bu fiilden türemiştir. Bu nedenle doğduklarından dolayı güneş ve aya “*maşrikân*” denmiştir. Kur'an'daki “*iki doğu ve iki batının rabbi*”⁶³, yaz

⁵³ Tekâsür, 102/8.

⁵⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Musned* (Beyrut : Muessesetu'r-Risâle, 2001), 3/25, 14/293, 15/148.

⁵⁵ Ahmed Muhtâr, *Mu'cemu'l-Lugati'l-Arabiyye el-Mu'âsıra*, 4/1003.

⁵⁶ Cevherî, *es-Sihâh*, 2/674 ; Mursî, *el-Muhassas*, 2/377.

⁵⁷ Ebu'l-Kâsım Mahmûd ez-Zemahşerî, *Esâsu'l-Belâğa* (Beyrut : Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1998), 1/425.

⁵⁸ Ezherî, *Tehzibu'l-Luğa*, 6/89; Ahmed Muhtâr, *Mu'cemu'l-Lugati'l-Arabiyye el-Mu'âsıra*, 4/1003.

⁵⁹ Bkz. İbrahim Enîs vd., *el-Mu'cemu'l-Vasît*. (Kahire : Şurûku'd-Devliyye, 2004), 716.

⁶⁰ Ebu Cafer Muhammed b. Cerir Taberî, *Camiu'l-Beyân fî Te'vili'l-Kur'an* (Beyrut : Müessesetu'r-Risale, 2000), 9/493.

⁶¹ Sem'anî, *Tefsiru'l-Kur'an*, 3/374.

⁶² Ebû Abdullâh Hamza b. Hasan el-İsfahânî, *ed-Durretu'l-Fâhira'fî'l-Emsali's-Sâira*. thk. Abdulmecid Katamiş. (Kâhire : Daru'l-Maarif, ts), 517.

⁶³ *Rahmân*, 55/17.

ve kış mevsimlerindeki doğuşları; “doğunun ve batının rabbi”⁶⁴ ise yazın ve kışın bütün günlerdeki doğuşları ifade etmektedir.⁶⁵

Ebû Hayyan (ö.745/1344), “maşrikân” kelimesinin “şafakın sökmesi”, “güneşin doğması”; “mağribân” kelimesinin de “şafakın batması” ve “güneşin batması” anlamına geldiğini belirtmiştir.⁶⁶

Ahmed Abdullah el-Bedevî ise (ö.1964), kelimedeki kastın, güneşin doğuşunun yaz mevsiminde, batışının ise kış mevsiminde gerçekleşmesidir.⁶⁷

Kur’ân’da ise bu kelime bir yerde “uzaklık” ve “mesafe” anlamlarında kullanılmıştır.

“Huzurumuza gelince şöyle diyecektir: “Keşke benimle senin aranda doğu ile batı kadar bir mesafe olsaydı! Bu ne kötü bir birliktelikmiş!”⁶⁸

1.14.Necdân/ النَّجْدَانِ

Ne-ce-de fiil kökünden türemiş ve sözlük anlamı “yol, döşeme, plato, yardım etmek” demektir.⁶⁹ Buradaki yoldan kasıt; hem hayırlı hem kötü olan apaçık yollardır.⁷⁰

Kur’ân’da “Ve ona iki yolu göstermedik mi?”⁷¹ mealinde bir soru cümlesi mevcuttur. Aynı zamanda yerden yükseltisi fazla olan bitek yerlerdir.⁷²

2.15.Nahsân/ النَّحْسَانِ

Sıkıntı, bela, musibet, kara gün ve uğursuzluk anlamlarına gelen ve n-h-s fiil kökünden türemiş olan bu kelimenin tesniyesi/ikili, Arap kültüründe bazı objelere nispet edilmiştir. Bu kelime, “saadet/mutluluk” kelimesinin zıddıdır. Nitekim Araplar “belalı günler, kara günler, uğursuz günler” deyiminde bu kelimeyi kullanırlar.⁷³ Nitekim Kur’ân’da aynı fiilden gelen “Onların üzerine bitmek bilmeyen o kara günde şiddetli bir kasırga gönderdik”⁷⁴ mealindeki ayet, bu görüşü desteklemektedir.

Malum olduğu üzere İslam öncesi Cahiliye dönemi Araplarına göre yıldızlardan dolayı uğursuzluğa uğrama inancı oldukça yaygındı. Bu itibarla onlar, bu kelimeyi bazı gezegenlere vermişlerdir. Onlar, *Zuhâl* ve *Merih* gezegenleridir.⁷⁵ Öyle ki Babil/Mezopotamya bölgesinde *Merih* gezegeni görüldüğünde bu, bir uğursuzluğun yaklaştığı ve ondan sakınılması gerektiği şeklinde algılanırdı.⁷⁶ Hatta bu rutin ve doğal

⁶⁴ *Suara*, 26/28.

⁶⁵ Geniş bilgi için bkz. Ebu’l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdulcebbâr et-Temîmî el-Mervezî, *Tefsiru’l-Kur’an* (Riyâd : Dâru’l-Vatan, 1997), 3/326; Ebû Muhammed Abdulhak b. Gâlib b. Abdurrahmân el-Muhâribî, *el-Muharrer el-Vecîz fi’t-Tefsiri’l-Kitâbi’l-Azîz* (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1422), 5/227.

⁶⁶ Ebû Hafis Sirâcuddîn Ömer b. Nüreddîn Alî b. Âdil en-Nu’mânî ed-Dımaşkî, *el-Lubâb fi Ulûmi’l-Kitâb* (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1998), 18/318.

⁶⁷ Ahmed Abdullah el-Bedevî, *Min Belagati’l-Kur’an* (Kahire: Nahdatu Mısır, 2005), 111.

⁶⁸ *Zuhruf*, 43/38.

⁶⁹ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, 3/416.

⁷⁰ Ebû Abdurrahmân Halîl b. Ahmed b. Amr el-Ferâhidî, *Kitâbu’l-Ayn* (Beyrut: Dâru Mektebeti’l-Hilâl, ts.), 6/84; Ebu Bekr Muhammed b. el-Hasen el-Ezdi İbn Dureyd, *Cemheretu’l-Luğa* (Beyrut: Dâru’l-İlm li’l-Melâyîn, 1987), 1/451; Eyyûb b. Mûsâ el-Huseynî el-Kırîmî Ebu’l-Bekâ el-Kefevî, *el-Kulliyât Mu’cemun fi’l-İstlahât ve’l-Furûk el-Lugaviyye* (Beyrut: Mu’essesetu’r-Risâle, ts.), 915.

⁷¹ *Beled*, 90/10.

⁷² Ezherî, *Tehzibu’l-Luğa*, 10/350.

⁷³ Ferâhidî, *Kitâbu’l-Ayn*, 1/321.

⁷⁴ *Kamer*, 54/19.

⁷⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Yûsuf el-Kâtib el-Hârizmî, *Mefâtihu’l-Ulûm* (Beyrut: Dâru’l-Kuttâb el-Arabî, ts.), s. 250; Reinhart Pieter Anne Dozy, *Tekmiletu’l-Me’âcim el-Arabiyye* (Bağdat: Vizâretu’s-Sekâfe ve’l-İlâm, 1979), 10/178.

⁷⁶ Ebu’l-Abbâs Muvaffakuddîn Ahmed b. el-Kâsım b. Halife b. Yûnus İbn Ebû Usaybia, *Uyûnu’l-Enbâ fi Tabakâti’l-Ettbbâ* (Beyrut: Dâru Mektebeti’l-Hayât, ts.), 45.

tabiat olaylarını, bir kanser hastalığının habercisi olduğuna⁷⁷ inanalar olduğu gibi o gezegenlerin evreni idare ettiğine bile inananlar vardı.⁷⁸

Eski kaynakların bildirdiğine göre buldukları konumları itibariyle daha yüksekte (*el-Kevâkibu'l-Uleviyye*) ve daha aşağıda olan gezegenler mevcuttur. Başlıkta “*Naḥsân*” diye nitelenen *Zuhal* ve *Merih* gezegenleri, daha yukarılarda bulunan gezegenler arasındadır. Onların arasında *Müşteri* gezegeni de var sayılmaktadır.⁷⁹

2.16.Sa'dân/ السَّعْدَان

Araplar *Zuhal* ve *Merih* gezegenlerine “*naḥsân*” adını verirken, *Zühre* ve *Müşteri* gezegenlerine ise “*sa'dân*” adını vermişlerdir.⁸⁰ Çünkü “*naḥsân*” ve “*sa'dân*” kavramları, birbirine zıttır.⁸¹

Kur'an'da geçen “*Allah, bütün göklerin ve yerin nurudur. Onun nuru, içinde kandil bulunan bir oyuğa benzer. O kandil cam fânûs içindedir. O fânûs, inci gibi parıldayan bir yıldızdır*”⁸² ayetindeki “yıldız”, bazı müfessirler tarafından *Zühre* ve *Müşteri* gezegenleri ile tefsir edilmiştir.⁸³ Çünkü adı geçen gezegenlerin ışığı diğerlerine göre daha fazla ve parlaktır. Bu nedenle bazı kimseler “*Zühre*” adından hareket ederek adı geçen iki gezegene “*Zehratân*”⁸⁴ ve “*Meşbübetân*”⁸⁵ demiştir. Nitekim önceki gökbilimciler, *Müşteri* ve *Zühre* gezegenlerini; *Merih*, *Güneş*, *Zühal*, *Utarid* ve *Ay* ile birlikte “*el-Kevâkibu's-Seyyare/hareket halinde olan*” gezegenler arasında saymışlardır.⁸⁶

SONUÇ

Arap dili ve edebiyatıyla ilgilenme süreci her dönemde devam etmiştir. İslam coğrafyasının her yerinde asırlarca İslâm ilimleri, Arap dili ve belagatine dair çalışmalar yapılmış, eserler telif edilmiştir. Bunda her Müslüman topluluğun payı vardır demek mümkündür.

Arap dili ve belagati sahasında nazım kalıbındaki şiirlerin yanı sıra aynen şiirin armonisine benzer nitelikte insana haz veren makâmât, keşkûl, hutbe, mektup, makale vb. edebi yazı türleri vardır.

Her dil ve edebiyatın kendine has özellikleri olduğu gibi Samî diller ailesinden olan Arapçanın da kendine has özellikleri bulunmaktadır. Nitekim belagat bağlamında Arap dili ve edebiyatında tesniye/müsenna/ikil veznindeki meseller ve kavramlar, oldukça yekûn tutmaktadır. Ayrıca onların her biri, kendi içinde bir insicam ve anlam barındırmaktadır. Mesela “*er-Rafidân*”, *Fırat* ve *Dicle* nehirleri; “*et-Tayyibân*”, Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer; “*er-Rihletân*”, yaz ve kış mevsimi; “*el-Hasanân*”, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin; “*el-Kıbletân*”, *Mescidü'l-Haram* ve *Mescidü'l-Aksâ*; “*el-Halilân*”, Hz. İbrahim ve Hz. Muhammed ve “*el-Melekân*” kavramı ise *Hârût* ile *Mârût* adlı iki melek için vurgulanmıştır.

Çalışmamıza esas aldığımız *Hamza el-İsfahâni'nin ed-Durretu'l-fâhira fi'l-emsâli's-sâira* adlı eserinde farklı format ve vezinlerde vurgulanan darbimeseller ile deyimler bulunmaktadır. Adı geçen eserde yaklaşık iki bin altı yüz darb-ı mesel/atasöz, “ef'alu” (ism-i tafdil) vezninde derlenmiştir. Aynı eserde tesniye vezninde renk, huy/karakter, yiyecek-içecek, zaman-mekân, özel isim, meyve-sebze, beş duyu organı, düşünce-

⁷⁷ Selahuddin Halil b. Aybek b. Abdillâh es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefayât* (Beyrut: Dâru İhyai't-Turâs, 2000), 28/80.

⁷⁸ Ömer b. Süleyman b. Abdillâh el-Eşkar el-Uteybî, *el-Akidetu Fillah* (Amman: Dâru'n-Nefâis, 1999), 264.

⁷⁹ el-Hârizmî, *age*, s. 250; Neşvân b. Said el-Himyerî, *Şemsu'l-Ulûm*, 5/2767.

⁸⁰ Zebidî, *Tâcu'l-Arûs*, 16/538.

⁸¹ Mecduddin Muhammed b. Yakup Firuzâbâdî, *Besâir Zevey et-Temyiz fi Letâif el-Kitâb el-Aziz* (Kahire: İhya Turasi'l-Arabî, 1996), 5/24.

⁸² *Nur*, 24/35.

⁸³ Muhammed et-Tâhir b. Muhammed İbn Aşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr* (Tunus: Dâru't-Tûnusiyye, 1984), 18/238.

⁸⁴ Zemahşeri, *Esâsu'l-Belâğa*, 1/411; Zebidî, *Tâcu'l-Arûs*, 3/99.

⁸⁵ Ahmed Rızâ, *Mu'cemu Metni'l-Luga*, 3/265.

⁸⁶ Cevherî, *es-Sihâh*, 3/925; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 6/72.

tefekür, insan ve hayvan organizmasına dair yüzlerce deyim ve sözcük bir araya getirilmiş, tasnif edilmiştir. Biz onlardan bazılarını çalışmamıza söz konusu ederek tahlil ve analizlerini yaptık.

Eserde, kendine has orijinal bir bilgiye de muttali olduk. O ise müradif farklı sözcüklerin bir arada vurgulanmasıdır: “eş-Şi’riyyân”, “en-Nesrân”, “es-Simâkân”, “ez-Zirâ’an”, “el-Harâtân” ve “el-Uzretân” sözcüklerinin “birbirine komşu ve aynı hizada bulunan yıldızlar” anlamına gelmesi gibi. Bu formatta aynı anlamlara gelen onlarca müradif sözcük öbeğini görebiliriz.

Son söz olarak, Arap dili ve edebiyatı alanında bu formatta ve daha başka format ve vezinlerde geçen deyim, sözcük ve mesellere dair bilimsel makalelerin kaleme alınmasında birçok faydanın olacağı inancını taşıyoruz.

KAYNAKÇA

- el-Âbî**, Ebû Sa'd Mansûr b. el-Huseyn. *Nasru'd-Durr fi'l-Muhâdarât*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2004.
- Abyârî**, İbrâhîm b. İsmail. *el-Mavsûatu'l-Kur'âniyye*. Kahire: Muessesetu Sicilli'l-Arab, 1405.
- Ahmed b. Hanbel**, Ebû Abdillâh Ahmed Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 2001.
- Ali**, Cevad. *el-Mufasssal fi Tarihi'l-Arab Kable'l-İslâm*. Beyrut: Dâru's-Sakî, 2001.
- Alparslan**, Ali. “Müsenna” Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Alûsî**, Şihabuddin Mahmud. *Ruhu'l-Meanî fi Tefsiri'l-Kur'âni'l-Azim ve's-Sebi'l-Mesani*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1415.
- Âmilî**, Bahâuddin Muhammed b. Huseyn b. Abdussamed. *el-Keşkûl*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1998.
- Askerî**, Ebû Hilâl el-Hasan b. Abdillâh b. Sehl b. Said. *Cemheretu'l-Emsâl*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- Bağavî**, Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mesud el-Ferra. *Mealimu't-Tenzil*. Beyrut: Dâru İhya Tûrasi'l-Arabî, 1420.
- Bağdâdî**, Abdülkadir b. Ömer. *Hizânetu'l-Edeb ve Lubbu Lisâni'l-Arâb*. Kahire: Mektebetu'l-Hancî, 1997.
- Bakillânî**, Muhammed b. et-Tayyib b. Muhammed. *el-İntisâr li'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2001.
- Bedevî**, Ahmed Abdillâh. *Min Belagati'l-Kur'ân*. Kahire: Nahdatu Mısır, 2005.
- Buhârî**, Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmâil. *Sâhihu'l-Buhârî*. İstanbul: el-Mektebetu'l-İslâmî, 1979.
- Câhız**, Ebû Osman Amr b. Bahr b. Mahbûb. *el-Buhalâ*. Beyrut: Dâru ve Mektebetu'l-Hilâl, 1999.
- Câhız**, Ebû Osman Amr b. Bahr b. Mahbûb. *el-Beyân ve't-Tebyîn*. Beyrut: Dâru'l-Hilâl, 2003.
- Câhız**, Ebû Osman Amr b. Bahr b. Mahbûb. *el-Hayavân*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2004.
- Cevherî**, Ebû Nasr İsmail b. Hammâd. *es-Sihâh Tâcu'l-Luğa ve Sihâhu'l-Arabiyye*. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, 1987.

- Cevâlikî**, Ebû Mansûr Mevhûb b. Ahmed b. Muhammed. *el-Mu'arrab min Kelâm el-A'cemî 'alâ Hurûf el-Mu'cem*. Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1990.
- Çiçek**, Hacı- **Kaya**, Osman "E'alu" Vezninde Vurgulanmış Bazı Mesellerin Analitik Kritiği -Hamza el-İsfahânî ve ed-Durretu'l-Fâhira Örneği-, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl:24, Sayı: 41, (Haziran 2019): 151-173.
- Dabiy**, el-Mufaddal b. Muhammed b. Ya'lâ. *Emsâlu'l-Arab*. Beyrut: Dâru'r-Râid el-Arabî, 1983.
- Dozy**, Reinhart Pieter Anne. *Tekmiletu'l-Me'âcim el-Arabiyye*. Bağdat: Vizâretu's-Sekâfe ve'l-İ'lâm, 1979.
- Ebû Ali el-Merzûkî**, Ebû Ali Ahmed b. Muhammed b. el-Hasen. *el-Ezmine ve'l-Emkine*, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1417.
- Ebû Dâvud, Süleyman b. el-Eş'as. Sünen. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Ebû Gazvân**, Muhammed Nesîb b. Abdurrezzâk b. Muhyiddin er-Rifâî. *et-Tavassul ilâ Hakikati't-Teveessul-el-Meşru ve'l-Memnu'*. Beyrut: Dâru Lübnân li't-Tibaa ve'n-Neşr, 1979.
- Ebû Ubeyd**, Kâsım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî. *el-Emsâl*. Dımaşk: Dâru'l-Me'mûn li't-Turâs, 1980.
- Ebû Hayyân**, Muhammed b. Yûsuf b. Ali b. Yûsuf. *el-Bahru'l-Muhît*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1420.
- Ebu'l-Bekâ el-Kefevî**, Eyyûb b. Mûsâ el-Huseynî el-Kırimî. *el-Kulliyât Mu'cemun fî'l-İstlahât ve'l-Furûk el-Lugaviyye*, Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, ts.
- Enbârî**, Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım b. Muhammed. *Şerhu'l-Kasaidi's-Seb'it-Twâli'l-Câhiliyyât*. Kahire: Dâru'l-Ma'arif, ts.
- Ezherî**, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. Ezher el-Herevî. *Tehzibu'l-Luğa*. Beyrut: Dâru İhyai't-Turâsi'l-Arabî, 2001.
- Ferâhidî**, Ebû Abdurrahman Halîl b. Ahmed b. Amr. *Kitâbu'l-Ayn*. Beyrut: Dâru Mektebeti'l-Hilâl, ts.
- Firuzabadî**, Mecduddin Muhammed b. Yakup. *el-Kamusu'l-Muhît*. Beyrut: 2005.
- Firuzabadî, Besâir Zevey et-Temyîz fî Letâif el-Kitâb el-Azîz**. Kahire: İhya Turasi'l-Arabî, 1996.
- Harirî**, Ebû Muhammed Kâsım b. Ali b. Muhammed b. Osman. *Makâmâtu'l-Harîrî*, Beyrut: Matbaatu'l-Ma'arif, 1873.
- Hârizmî**, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Yûsuf el-Kâtib el-Hârizmî. *Mefâtihu'l-Ulûm*. Beyrut: Dâru'l-Kuttab el-Arabî, ts.
- İbn Abdi Rabbihi**, Ebû Ömer Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed. *el-İkdu'l-Ferîd*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1404.
- İbn Âdil**, Ebû Hafs Sirâcuddîn Ömer b. Nüreddîn Ali b. Âdil en-Nu'mânî, *el-Lubâb fî 'ulûmi'l-Kitâb*, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1998.
- İbn Aşûr**, Muhammed et-Tâhir b. Muhammed et-Tâhir et-Tûnusî. *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*. Tunus: Dâru't-Tûnusiyye, 1984.
- İbn Atıyye el-Endelusî**, Ebû Muhammed Abdulhak b. Gâlib b. Abdurrahman. *el-Muharrer el-Vecîz fî't-Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1422.
- İbn Ebû Usaybia**, Ebu'l-Abbâs Muvaffakuddîn Ahmed b. el-Kâsım es-Sa'dî. *Uyûnu'l-Enbâ fî Tabakâti'l-Etbbâ*. Beyrut: ts.
- İbn Dureyd**, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen el-Ezdî. *Cemheretu'l-Luğa*, Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1987.

- İbn Hamdûn**, Ebu'l-Me'âlî Bahâuddîn Muhammed b. el-Hasan b. Ali el-Bağdâdî. *et-Tezkiretu'l-Hamdûniyye*. Beyrut: Dâru Sâdir, 1417.
- İbn Kuteybe**, Ebû Muhammed Abdullah b. Muslim. *Edebu'l-Kâtib/Kuttâb*. Beyrut: Müessesetu'r-Risale, ts.
- İbn Kuteybe**, Ebû Muhammed Abdullah b. Muslim. *Uyûnu'l-Ahbâr*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1418.
- İbn Kuteybe**, Ebû Muhammed Abdillâh b. Muslim. *eş-Şi'ru ve's-Şu'arâ*. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1423.
- İbn Kuteybe**, Ebû Muhammed Abdillâh b. Muslim. *el-Meanî'l-Kebîr fî Abyâti'l-Meanî*. Haydarabad: Matbaatu Daireti'l-Maarif el-Osmaniyye, 1949.
- İbn Manzûr**, Ebû Fadl Cemâluddîn Muhammed. *Lisânu'l-Arab*. Beyrut: Dâru Sâdir, 1414.
- İbn Reşîk el-Kayrevânî**, Ebû Ali el-Hasen el-Ezdî. *el-Umde fî Mehâsini's-Şi'r ve Adâbih*. Beyrut: Dâru'l-Ciyl, 1981.
- İbn Side**, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmâîl. *el-Muhassas*. Beyrut: Dâru İhya Turasi'l-Arabî, 1996.
- İbnu'l-Cevzî**, Ebu'l-Ferec Abdurrahmân b. Ali. *Keşfu'l-Muşkil min Hadîsi's-Sahihayn*. Riyâd: Dâru'l-Vatan, ts.
- İbnu's-Şecerî**, Ziyâuddîn Ebû Seadat Hibetullâh b. Ali b. Muhammed. *el-Emâlî*. Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, 1991.
- İbrahim Enîs vd**, el-Mu'cemu'l-Vasît. Kahire: Şurûku'd-Devliyye, 2004.
- İsfahânî, Ebû Abdullâh Hamza b. Hasan. *ed-Durretu'l-Fâhira'fî'l-emsali's-sâira*. thk. Abdulmecid Katamiş. Kâhire: Darü'l-Maarif, ts.
- İsfahânî**, Rağîb. *el-Mufredât*. Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1412.
- Kayravânî**, Ebû İshâk İbrâhîm b. Ali el-Hasrî. *Zehru'l-Adâb ve Semeru'l-Elbâb*. Beyrut: Dâru'l-Ciyl, ts.
- Kurtûbî**, Muhammed b. Ahmed. *el-Câmiu li-Ahkâmî'l-Kur'an*. Kahire: Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, 1964.
- Lebâbîdî**, Ahmed b. Mustafa. *el-Letâif fî'l-Luğa/Mucemu Esmâi'l-Eşyâ*. Kahire: Dâru'l-Fadile, ts.
- Merâğî**, Ahmed b. Mustafâ. *Tefsiru'l-Merâğî*. Kahire: Mektebetu ve Matba'atu Mustafâ el-Babî el-Halebî, 1946.
- Meydânî**, Abdurrahmân b. Hasan Habannake. *el-Belâğatu'l-Arabiyye*. Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1996.
- Meydânî**, Ebu'l-Fazl Ahmed b. Muhammed. *Mecmau'l-Emsâl*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.
- Muberred**, Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Abdulkber el-Ezdî. *el-Fâzil*. Kahire: Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, 1421.
- el-Munâvi**, Zeynuddin Muhammed Abdurrauf b. Tacularifin b. Ali. *et-Tevkif ala Muhimmatî't-Taarif*. Kahire: Alemu'l-Kutub, 1990.
- Mursî**, Ebû'l-Hasan Ali b. İsmâîl b. Side. *el-Muhassas*. Beyrut: Dâru İhyâ et-Turâsî'l-Arabî, 1996.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyn b. el-Haccâc el-Kuşeyrî. *Sahih*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Neseî**, Ebû Abdurrahmân Ahmed. *Sunen*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, ts.
- Neşvân el-Himyerî**, Ebû Saîd Neşvân b. Sa'd b. Ebû Himyer. *Şemsu'l-Ulûm ve Devâu Kelâmi'l-Arab mine'l-Kulûm*. Beyrut: Dâru'l-Fikr el-Mu'âsır, 1999.

- Nuveyrî**, Şihâbuddîn Ahmed b. Abdulvahhâb. *Nihâyetu'l-Ereb fi Funûni'l-Edeb*. Kahire: Dâru'l-Kutub ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, 1423.
- Ömer**, Ahmed Muhtâr Abdulhamîd. *Mu'cemu'l-Lugati'l-Arabiyye el-Mu'âsıra*. Beyrut: Alemu'l-Kutub, 2008.
- Rızâ**, Ahmed, *Mu'cemu Metni'l-Luga*, Beyrut: Dâru Mektebeti'l-Hayât, Beyrût, 1958.
- Safedî**, Selahuddîn Halîl b. Aybek b. Abdullâh. *A'yânu'l-Asr ve A'vânu'n-Nasr*. Beyrut: Dâru'l-Fîkr el-Muâsır, 1998.
- Safedî**, Selahuddîn Halîl b. Aybek b. Abdullâh. *el-Vâfi bi'l-Vefayât*. Beyrut: Dâru İhyai't-Turâs, 2000.
- Sem'anî**, Ebu'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdulcebbâr el-Mervezî. *Tefsiru'l-Kur'ân*. Riyâd: Dâru'l-Vatan, 1997.
- Suhârî**, Seleme b. Muslim el-Avtebî. *Kitabu'l-İbane fi'l-Lugati'l-Arabiyye*. Maskat/Umman: Vizaretu't-Turâs el-Kavmî ve's-sakafe, 1999.
- Suyûtî**, Abdurrahmân b. Ebû Bekir Celâluddîn. *el-Muzhir fi Ulûmi'l-luğati ve Envâihâ*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1998.
- Suyûtî**, Abdurrahmân b. Ebû Bekir Celâluddîn. *Makâmâtü's-Suyûtî*. Kustantiniyye: Matba'atu'l-Cevâib, 1298.
- Taberî**, **Ebû** Cafer Muhammed b. Cerir. *Camîu'l-Beyân fi Te'vili'l-Kur'ân*. Beyrut: Müessesetu'r-Risale, 2000.
- Tevhîdî**, Ebû Hayyân Ali b. Muhammed b. Abbâs. *el-Besâir ve'z-Zehâir*. Beyrut: Dâru Sâdir, 1988.
- Tokay**, Ayşe. *Nahvin Doğuşu*. Ankara: Gece Kitaplığı, 2020.
- Ukberî**, Ebu'l-Bekâ Muhibbuddîn Abdillâh b. el-Huseyin el-Bağdâdî. *Şerhu Divan el-Mutenebbî*. Beyrut: Dâru'l-Marife, ts.
- Uteybî**, Ömer b. Süleyman b. Abdillâh el-Eşkar. *el-Akidetu Fîllah*. Amman: Dâru'n-Nefâis, 1999.
- Yolcu**, Mehmet. "İbn en-Nedîm ve el-Fihrist'inin İslam Kültür Tarihindeki Yeri (İslam Kültür Tarihinin Zamansal Haritası). *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4/1 (2013).
- Yolcu**, Mehmet. "Ragîb el-İsfahani ve el-Müfredat fi Garibi'l-Kur'ân'ı". *Hikmet Yurdu*, 1/1 (2008).
- Yûsî**, Ebû Ali Nûreddîn Hasen b. Mes'ûd b. Muhammed. *Zehru'l-Ekem fi'l-Em'sâl ve'l-Hikem*. Fas: Dâru's-Sakâfe, 1981.
- Zebidî**, Muhammed Murtazâ. *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*. Kahire: Dâru'l-Hidâye, ts.
- Zemahşerî**, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer. *Rabiu'l-Ebrâr ve Nusûsu'l-Ahbâr*. Beyrut: Muessesetu'l-Alamî, 1412.
- Zemahşerî**, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer. *el-Mustaksâ fi Emsâli'l-Arâb*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1987.
- Zemahşerî**, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer. *Esâsu'l-Belâğa*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1998.
- Zemahşerî**, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer. *el-Keşşâf an Hakaiki't-Tenzil ve Uyuni'l-Ekâvil*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-Arabî, 1407.
- ez-Zemahşerî**, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer. *Atvâku'z-Zeheb fi'l-Mevâ'iz ve'l-Hutab*. Kahire: Dâru'l-Fadile, ts.

